

AGNIESZKA LEGUCKA

Akademia Finansów i Biznesu „Vistula”,
Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
ORCID: 0000-0002-9438-2606
legucka@pism.pl

Dezinformacja jako element wojny informacyjnej Federacji Rosyjskiej – założenia i efektywność

Disinformation as part of the information war
of the Russian Federation: assumptions and
effectiveness

Słowa kluczowe:
dezinformacja, Rosja,
COVID-19

Keywords:
disinformation, Russia,
COVID-19

Disinformation as part of the information war of the Russian Federation: assumptions and effectiveness

The aim of this article is to analyse the Russian concept of disinformation and its effectiveness. It highlights the goals and instruments of Russian disinformation and outline Russia's methods of manipulating the narrative from the beginning of the war in Ukraine and during the COVID-19 pandemic. Russia uses disinformation to weaken democratic institutions around the world and take advantage of international crises for its own benefit. According to the European Commission, Russia differs from other countries that disseminate disinformation, such as China, Iran, and North Korea. Its actions are long-term, systematic, and employ an extensive range of instruments to spread disinformation.

W książce pt. *Prawda. Krótka historia wciskania kitu* Tom Philips pyta, czy skoro żyjemy w czasach postprawdy oznaczających pokusę dezinformacji i społeczną podatność na jej działanie, to kiedykolwiek istniała epoka prawdy¹. Jest to pytanie retoryczne, bo jak wskazują badania, ludzie – wbrew powszechnemu mniemaniu – nie cenią sobie faktów ani ekspertyz. Są też podatni na przekaz emocjonalny, teorie spiskowe i pogłoski. Jennifer Kavanagh i Michael D. Rich z RAND Corporation ukazują cztery współczesne trendy i konsekwencje osłabiania znaczenia prawdy: narastające różnice zdań co do faktów i analitycznej interpretacji danych; zacieranie się granicy między opinią a faktem; wzrost relatywnej objętości treści informacyjnych oraz wynikający z tego wpływ opinii i osobistych doświadczeń na fakty; spadek zaufania do szanowanych dawniej źródeł faktycznych informacji. Wszystko to skutkuje negatywnymi zjawiskami w funkcjonowaniu państw, w tym spadkiem jakości dyskursu politycznego, osłabieniem zaufania społecznego do instytucji publicznych, zmniejszeniem zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego i niepewnością polityczną. W szczególności problemy te dotyczą demokracji zachodnich, to ich fundament stanowią bowiem stabilne instytucje państwowe, wolność słowa i rządy prawa².

To co jedni uznają za negatywne zjawisko, związane z upadkiem prawdy, inni postanowili wykorzystać. Władze na Kremlu uczyniły z dezinformacji nie tylko narzędzie swojej polityki zagranicznej, ale także ważny instrument kontroli własnego społeczeństwa. Dlatego Timothy Synder mógł powiedzieć, że skoro „jedyną prawdą jest brak prawdy, [to] kłamcy byli szanowanymi sługami Rosji”³. Federacja Rosyjska wykorzystwała globalny rozwój technologii komunikacyjnych i cybernetycznych do realizacji własnych celów. Zasadniczo rozwój sieci internetowej postrzegany jest tam jako niekorzystny dla interesów państwa, ponieważ zdominowały go firmy z USA. Rosyjskie władze starają się więc wprowadzić w życie polegającą

1 T. Philips, *Truth. A brief history of total bullshit*, Headline Publishing Group, London 2019, s. 5.

2 J. Kavanagh, M. D. Rich, *Truth decay. An initial exploration of the diminishing role of facts and analysis in American public life*, RAND Corporation, Santa Monica 2018, s. XVIII: <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2314.html> [dostęp: 2 VI 2021].

3 T. Snyder, *Droga do niewolności. Rosja, Europa, Ameryka*, Znak Horyzont, Kraków 2019, s. 208.

na fragmentacji globalnej sieci koncepcję tzw. suwerennego internetu, w czym coraz bliżej współpracują z Chinami⁴.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną założenia i cele rosyjskiej dezinformacji, a także ocena jej efektywności. Najpierw przeanalizowane będą rosyjska koncepcja dezinformacji oraz jej zakres i ewolucja. Następnie wyróżnimy jej cele i instrumenty. W kolejnej części na podstawie *case study* pokazane zostaną wreszcie sposoby manipulowania narracją, począwszy od wojny na Ukrainie, na pandemii COVID-19 skończywszy. Pomoże to ocenić skuteczność rosyjskiej dezinformacji m.in. w sprawach osłabiania instytucji demokratycznych na świecie czy wykorzystywania kryzysów międzynarodowych, na przykład do zniesienia nałożonych na Rosję sankcji. Zdaniem Komisji Europejskiej Federacja Rosyjska wyróżnia się na tle innych państw stosujących dezinformację (jak Chiny, Iran i Korea Północna) systematycznością i długofalowością działań oraz znacznym zapleczem instrumentów do jej szerzenia⁵. W odpowiedzi na rosyjskie kampanie dezinformacyjne w marcu 2015 r. powołano we Wspólnocie East Stratcom Task Force⁶.

1. Założenia i praktyka rosyjskiej dezinformacji

W najszerszym rozumieniu dezinformacja oznacza celowe wprowadzanie kogoś w błąd. Grupa ekspertów wysokiego szczebla ds. nieprawdziwych informacji i dezinformacji w internecie definiuje ją jako „nieprawdziwe, niedokładne lub wprowadzające w błąd informacje, które są opracowane, przedstawiane i rozpowszechniane w celu osiągnięcia zysku lub z zamiarem wyrządzenia szkody publicznej. Dezinformacja może zagrażać

4 A. Epifanova, *Deciphering Russia's „sovereign internet law”. Tightening control and accelerating the splinternet*, German Council on Foreign Relations, [Berlin] 2020 (DGAP Analysis, 2): <https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-analyse_2-2020_epifanova_o.pdf> [dostęp: 2 VI 2021].

5 *Russia's national security strategy and military doctrine and their implications for the EU*, Directorate-General for External Policies, European Parliament, 2017: <https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578016/EXPO_IDA%282017%29578016_EN.pdf> [dostęp: 2 II 2021].

6 W maju 2021 r. szefową unijnego zespołu do spraw walki z rosyjską dezinformacją została Martyna Bildziukiewicz.

demokratycznym procesom i wartościom⁷. Ma więc ona na celu: 1. oszustwo, 2. czerpanie zysków, 3. wyrządzenie krzywdy.

W czasach ZSRR na temat dezinformacji pisano głównie w tajnych instrukcjach służb specjalnych i dopiero w latach osiemdziesiątych radzieccy agenci zaczęli publikować materiały o sposobach działania agenty, w tym dezinformacji⁸. Lawrence Martin-Bittman, zastępca szefa departamentu dezinformacji czechosłowackiego wywiadu w latach 1964–1966, wskazał jedną ważną zasadę: aby odnieść sukces, „każda wiadomość dezinformacyjna musi przynajmniej częściowo odpowiadać rzeczywistości lub ogólnie przyjętym poglądom”⁹.

Po rozpadzie imperium rosyjscy autorzy zaczęli podchodzić kompleksowo do kwestii bezpieczeństwa informacyjnego, wojny informacyjnej i operacji psychologiczno-informacyjnych. W tamtejszym dyskursie można wyróżnić trzy sposoby rozumienia dezinformacji: 1. jako elementu działalności służb specjalnych, 2. jako elementu propagandy, 3. jako elementu wojny informacyjnej (hybrydowej), przy czym rozróżnienia te często się przenikają. O ile Rosjanie byli liderami w dwóch pierwszych aspektach, to w kwestii wojny hybrydowej najpierw wzorowali się na zachodnich koncepcjach i doświadczeniu, aby następnie zaadaptować je do własnych potrzeb. Rosyjska teoria wojny informacyjnej „została zbudowana w opozycji do teorii cyberbezpieczeństwa wypracowanej w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej, a dotyczącej przede wszystkim wykorzystania nowych technologii komputerowych do celów wojskowych i wywiadowczych, czyli działalności w cyberprzestrzeni”¹⁰. FR podkreśla polityczny i społeczno-psychologiczny charakter globalnej konfrontacji w sferze informacyjnej. Zmagania w cyberprzestrzeni traktuje się tam jako technologiczną część wojny informacyjnej, którą prowadzą przeciwko Rosji państwa zachodnie. Odróżnia to

7 *Walka z dezinformacją w internecie*, „Komisja Europejska” [online], 12 III 2018 [dostęp: 2 VI 2021]: <https://ec.europa.eu/poland/news/180312_fake_news_pl>.

8 L. Bittman, *The KGB and Soviet disinformation. An insider's view*, Pergamon-Brassey, Washington 1985.

9 Tamże, s. 49.

10 J. Darczewska, *The anatomy of Russian information warfare. The Crimean operation, a case study*, Centre for Eastern Studies, Warsaw 2014 (Point of View, 42), s. 11: <<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/point-view/2014-05-22/anatomy-russian-information-warfare-crimean-operation-a-case-study>> [dostęp: 20 II 2021].

rosyjskie postrzeżenie bezpieczeństwa informacyjnego od dyskursu atlantyckiego, w którym dominuje troska o bezpieczeństwo danych osobowych i ochronę przed cyberatakami, np. na infrastrukturę krytyczną.

1.1. Środki aktywne

Dezinformacja była i często nadal pozostaje domeną działalności rosyjskich służb specjalnych. Bolszewicy traktowali ją jako środek politycznej walki o władzę. 11 stycznia 1923 r. przy policji politycznej GPU utworzone zostało Biuro Dezinformacji, którego zadania obejmowały m.in. zbieranie danych o świadomości zagranicznych służb wywiadowczych, wykorzystywanie odpowiednich informacji do oddziaływania na adresata, badanie świadomości społeczeństw, preparowanie fałszywych informacji i dokumentów, opracowywanie artykułów, w tym przeznaczonych dla zagranicznej prasy – aby wprowadzać do obiegu fikcyjne materiały. Najbardziej znanymi operacjami specjalnymi w obszarze dezinformacji, które czekaliści przeprowadzili z pomocą swoich agentów, były „Trust” i „Syndicate-2”. Przekazywali oni białej emigracji fałszywe dane i wykorzystali mechanizm dzielenia się przez zachodnie służby informacjami dotyczącymi ZSRR. W ten sposób zmylili na kilka lat państwa zachodnie i zyskali czas potrzebny na konsolidację swojej władzy¹¹.

W czasach sowieckich dezinformacja stanowiła element tzw. środków aktywnych, czyli wyjątkowo złożonej metody pracy operacyjnej wywiadu¹². Odbiorcami preparowanych treści miały być jednostki, grupy społeczne, a docelowo władze innych państw, pozbawione możliwości zweryfikowania informacji. Celem było wytworzenie u przeciwnika fałszywego obrazu rzeczywistości, który skłaniałby go do podejmowania decyzji zgodnych z interesami ZSRR. Społeczeństwa obcych państw nie były głównymi odbiorcami fałszywych komunikatów, nie miały bowiem wówczas tak znaczącego wpływu na rządzących jak obecnie. Radzieccy agenci często jednak dążyli do zdyskredytowania obcych rządów i przywódców, używając do tego różnych technik, w tym plotek, insynuacji i zniekształcania faktów.

- 11 M. Świerczek, *Maki-Miraż, czyli sowiecka sztuka dezinformacji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 21, s. 191–207.
- 12 J. Darczewska, P. Żochowski, *Active measures. Russian key export*, Centre for Eastern Studies, Warsaw 2017 (Point of View, 64): <<https://www.oswawaw.pl/en/publikacje/point-view/2017-05-30/active-measures-russias-key-export>> [dostęp: 2 VII 2021].

Praca służb specjalnych miała charakter scentralizowany. Kampanie dezinformacyjne ustalano ogólnie na kilka lat, na podstawie danych gromadzonych przez rezydentów wyznaczonych do czytania lokalnej prasy, czasopism i książek. Według Johna Martina „dezinformacja składała się z dwóch części: fałszerstwa lub fabrykacji oraz reklamy, która towarzyszyła jej, aby wywołać pewną korzyść psychologiczną dla twórcy dezinformacji”¹³. Centrum operacyjne starało się więc opowiedzieć daną historię na łamach prasy kontrolowanej przez blok radziecki, ale tak, aby ukryć inspirację Kremla.

1.2. Propaganda

Dezinformacja bywa rozumiana jako część propagandy, która ma na celu modelowanie postaw¹⁴. Ukierunkowana jest na kształtowanie przekonań oraz manipulowanie wiedzą i zachowaniami jednostek w taki sposób, by były zgodne z oczekiwaniami propagandzisty. Aby wykazać różnicę między propagandą a dezinformacją, badacze wskazują, że celem współczesnej rosyjskiej dezinformacji nie jest perswadowanie ani przekonywanie kogokolwiek, ale raczej podważenie istniejącego porządku. Zamiast inspirować ludzi do działania, stara się ich od tego powstrzymać, aby pozostali bierni i wątpiący¹⁵.

Adresatem propagandy od zawsze były masy, choć jak podkreślają badacze, najczęściej kierowano ją do wewnątrz, dlatego kojarzy się z oddziaływaniem informacyjnym III Rzeszy i Związku Radzieckiego wobec własnych obywateli. Sowietów już w latach dwudziestych docenili rolę, jaką w polityce zagranicznej mogły pełnić międzynarodowa radiofonia i kino. Włodzimierz Lenin uznawał film za najważniejszą ze sztuk, a Józef Stalin podkreślał, że kino jest potężnym środkiem masowej agitacji¹⁶. Produkcja filmowa została

13 L. J. Martin, *Disinformation. An instrumentality in the propaganda arsenal*, „Political Communication” 1982, No. 2 (1), s. 47.

14 *The process and effects of mass communication*, ed. W. Schramm, University of Illinois Press, Urbana 1954; G. S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and persuasion*, Sage, London 1999.

15 E. Lucas, P. Pomeranzev, *Winning the information war. Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. A report by CEPA's information warfare project in partnership with the Legatum Institute*, Center for European Policy Analysis, 2016, s. 10: <<https://li.com/wp-content/uploads/2016/08/winning-the-information-war-full-report-pdf.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].

16 P. Litka, *Widowisko, oświata, propaganda*, „Tygodnik Powszechny”, 7 V 2012, s. 6.

więc znacjonalizowana i poddana kontroli. Propaganda była równie scentralizowana jak agencja i równie mocno działała na zewnątrz państwa sowieckiego. Wydział Informacji Międzynarodowej KC KPZR koordynował kierunki działań propagandy z Komitetem oraz agencjami TASS i APN „Nowosti”. Z kolei Wydział Międzynarodowy KC odpowiadał za kontakty z zagranicznymi partiami komunistycznymi, międzynarodowymi organizacjami komunistycznymi i tajnymi rozgłośniami radiowymi. Służba A Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) odpowiedzialna była za fałszerstwa i rozpowszechnianie plotek, czyli tzw. czarną propagandę¹⁷. W latach osiemdziesiątych przeprowadziła na przykład operację mającą na celu zrzucenie winy za pojawienie się wirusa HIV i choroby AIDS na Stany Zjednoczone i prowadzone przez nie badania nad bronią biologiczną. Teza ta zamieszczona została w prasie, aby przekonać, że amerykańska inżynieria genetyczna dąży do stworzenia broni masowego rażenia. Oprócz czarnej propagandy stosowano również białą, nie ukrywając wówczas tożsamości nadawcy informacji, oraz szarą, w której pozostawał on anonimowy¹⁸.

Silvio Berlusconi powiedział kiedyś, że to, czego nie ma w telewizji, nie istnieje¹⁹. Władimir Putin poszedł dalej, uznając, że to, co nie istnieje, może zostać stworzone dzięki sile telewizji. Rosyjski rząd zachowuje niemal całkowitą kontrolę nad krajową sferą środków masowego przekazu, a media międzynarodowe traktuje podejrzliwie. Nowa rosyjska telewizja *mainstreamowa* prezentuje intensywną i długotrwałą centralnie sankcjonowaną komunikację zideologizowanych przekazów politycznych, dostarczaną zgodnie z logiką rozrywki²⁰. Rosyjski punkt widzenia w kanałach telewizyjnych oznacza przy tym, że Kreml ma całkowitą kontrolę nad prawdą²¹. Zmianie uległ natomiast przekaz medialny, przyjmujący w kolejnych

17 V. Marchetti, J. D. Marks, *The CIA and the cult of intelligence*, Alfred A. Knopf, New York 1974, s. 173.

18 T. Boghardt, *Soviet bloc intelligence and its AIDS disinformation campaign*, „Studies in Intelligence” 2009, No. 53, s. 3.

19 B. Walters, *TV network's attempt to stifle Silvio Berlusconi documentary backfires*, „The Guardian” [online], 3 IX 2009 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.theguardian.com/film/2009/sep/03/silvio-berlusconi-videocracy-documentary>>.

20 V. Tolz, Y. Teper, *Broadcasting agitainment. A new media strategy of Putin's third presidency*, „Post-Soviet Affairs” 2018, No. 34 (4), s. 213–227.

21 P. Pomerantsev, *Nothing is true, and everything is possible. The surreal heart of the new Russia*, Faber and Faber, London 2015, s. 66.

kadencjach prezydenckich Putina coraz bardziej antyzachodni charakter²². W 2014 r. rosyjski parlament przyjął ustawę uniemożliwiającą zagranicznym inwestorom posiadanie ponad 20 proc. udziałów w jakichkolwiek mediach²³. Rosyjskie myślenie o bezpieczeństwie informacyjnym ma silny komponent wewnętrzny. „Jesteśmy obecnie w stanie wojny informacyjnej z twórcami trendów w przestrzeni informacyjnej – stwierdził w marcu 2016 r. na »Twitterze« rzecznik Kremla Dmitrij Pieskow – przede wszystkim z Anglosasami, ich mediami”²⁴.

1.3. Wojna informacyjna czy hybrydowa?

W Rosji dezinformację najczęściej traktuje się jako element wojny informacyjnej lub szerzej: hybrydowej, choć jej rozumienie nie jest jednoznaczne. Ofer Fridman, który porównał postrzeganie wojny hybrydowej w Rosji, na Zachodzie i w Chinach, doszedł do wniosku, że wszystkie strony upolityczniają tę kategorię²⁵. Również w Rosji pojęcie *wojna hybrydowa* utrudnia zrozumienie działań poniżej progu wojny, w tym dezinformacji. Zdefiniowanie wojny hybrydowej w Rosji przypisuje się szefowi sztabu generalnego Giennadijowi Gierasimowowi, który w lutym 2013 r. wygłosił słynny wykład na ten temat. Niestety, jego wystąpienie zostało mylnie zinterpretowane jako przedstawienie doktryny rosyjskiej wojny hybrydowej²⁶. Generał scharakteryzował nowe formy walki i zalecił Rosjanom, by byli gotowi na wieloaspektowy

- 22 S. Gehlbach, *Reflections on Putin and the media*, „Post-Soviet Affairs” 2010, No. 26 (1), s. 77–87; R. Enikolopov, M. Petrova, E. Zhuravskaya, *Media and political persuasion. Evidence from Russia*, „American Economic Review” 2011, No. 101 (7), s. 3253–3285; M. V. Liñan, *Putin’s propaganda legacy*, „Post-Soviet Affairs” 2009, No. 25 (2), s. 137–159; J. Yaffa, *Between two fires. Truth, ambition and compromise in Putin’s Russia*, Granta, London 2020.
- 23 S. Mizzi, *Russia’s disinformation war*, „Georgetown Security Studies Review” [online], 25 X 2016 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2016/10/25/russias-disinformation-war/>>.
- 24 „*Russia at war with Anglo-Saxon media*” – *Putin spokesman*, „Russia Today” [online], 27 III 2016 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.rt.com/news/337335-russia-anglo-saxon-media-war/>>.
- 25 O. Fridman, *Russian „hybrid warfare”. Resurgence and politicization*, Hurst & Company, United Kingdom 2018, s. 11–29.
- 26 M. Galeotti, *I’m sorry for creating the „Gerasimov doctrine”*, „Foreign Policy” [online], 5 III 2018 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/>>.

wymiar współczesnych konfliktów zbrojnych²⁷. Omówił jednak nie tyle rosyjską wojnę hybrydową, ile nowy typ wojen, które uważał za wyzwanie dla Rosji. Oceniał przy tym zachodnie sposoby walki, w szczególności amerykański interwencjonizm i oddziaływanie za pomocą najnowszej technologii oraz tzw. kolorowych rewolucji²⁸. Obawy Gierasimowa podzielił Igor Panarin, twierdząc, że są one raczej częścią informacyjno-psychologicznych operacji USA i formą informacyjnej konfrontacji Rosji z Zachodem²⁹.

Władimir Putin i jego otoczenie wykorzystali pojęcie hybrydowości na określenie znanej metody działania rosyjskich służb specjalnych – tzw. *maskirowki*, czyli zaciemniania obrazu rzeczywistości dla zmylenia przeciwnika. Rosjanie nazywają wojną hybrydową jak najszersze spektrum zjawisk – od operacji specjalnych po zderzenie cywilizacji (tak tłumaczył Putin aneksję Krymu w 2014 r.). Tymczasem w ich myśleniu o wojnie nie zniknęły tradycyjnie rozumiana konfrontacja militarna ani potrzebne do tego zasoby materialne³⁰. Mark Galeotti przekonuje, że zachodni analitycy i naukowcy nie rozumieją rosyjskiej wojny hybrydowej, bo kojarzą ją z atakiem informacyjnym, dezinformacyjnym czy psychologicznym – zasadniczo wielowymiarowym, ale przede wszystkim pozamilitarnym. Tymczasem Rosjanie stosują jego zdaniem zasłonę dymną w postaci koncepcji wojny hybrydowej, o której chętnie teoretyzują, ale w praktyce wydają pieniądze na dywizje, przezbroje nie i rakiety, a na uczelniach wojskowych szkolą się do stosowania środków wojskowych, a nie hybrydowych³¹. Z perspektywy Kremla „wojna hybrydowa jest taktycznym zastosowaniem strategii chaosu”³².

Rosyjskie myślenie o wojnie jest mieszanką tradycji carskiej i sowieckiej, a przymiotnik *hybrydowa* wprowadza niejasność w sprawie intencji władz na Kremlu³³. W myśl wciąż rozszerzającej się koncepcji wojny hybrydowej

27 O. Jonsson, *The Russian understanding of war. Blurring the lines between war and peace*, Georgetown University Press, Washington 2019, s. 73.

28 M. Galeotti, *Russian political war. Moving beyond hybrid*, Routledge, London–New York 2019, s. 27–29.

29 I. Panarin, *Informacionnaâ vojna i kommunikacii*, Gorâçaâ liniâ, Telekom, Moskwa 2016.

30 B. Renz, *Russia's military revival*, Polity Press, Cambridge 2018.

31 M. Galeotti, *Russian political war...*, s. 44–45.

32 M. Boulègue, A. Polyakova, *The evolution of Russian hybrid warfare*, „Center for European Policy Analysis” [online], 29 I 2021 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://cepa.org/the-evolution-of-russian-hybrid-warfare-introduction/>>.

33 M. Galeotti, *Russian political war...*, s. 32.

państwo traci monopol na użycie siły, w związku z czym na pole bitwy wkraczają inni aktorzy, np. separatyści, *dobrowolcy* (ochotnicy) i hakerzy, co z kolei rozmywa odpowiedzialność władz. Aby zatem w pełni zrozumieć nową odsłonę konfrontacji Rosji z Zachodem (która ma miejsce), należy właściwie zidentyfikować podmioty biorące udział w rozgrywce. Galeotti w jednym zdaniu streszcza podstawowe założenie Rosjan: dawniej wojny polegały w 80 proc. na walce i w 20 proc. na propagandzie; dziś jest to 80–90 proc. propagandy i 10–20 proc. walki³⁴. Definiowanie dezinformacji jako formy wojny hybrydowej ma pomóc w ukryciu właściwego sprawcy tych działań i zdjąć odpowiedzialność za ich prowadzenie z Kremla.

Precyzyjniejsze wydaje się zatem postrzeganie dezinformacji jako formy walki informacyjnej. W Rosji wojna tego typu rozumiana jest jako „oddziaływanie na świadomość mas, jako część rywalizacji między różnymi systemami cywilizacyjnymi”³⁵. Rosja przedstawia siebie jako ofiarę wrogich działań zewnętrznych, które mogą prowadzić do destabilizacji państwa lub stanowić zagrożenie dla jego bezpieczeństwa informacyjnego. Współczesne rosyjskie dokumenty strategiczne – tj. ‘Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej’ z 26 grudnia 2014 r.³⁶, ‘Strategia bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej’ z 31 grudnia 2015 r.³⁷ oraz ‘Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej’ z 6 grudnia 2016 r.³⁸ – określają wojnę informacyjną jako ważny zarówno w czasie pokoju, jak i konfliktu środek obronny, który wymaga skoordynowania wielu agencji, służb i mediów³⁹. Inaczej mówiąc, Rosja włączyła w nich broń informacyjną do defensywnego i ofensywnego katalogu swoich zdolności militarnych.

34 Tamże.

35 J. Darczewska, *The anatomy...*, s. 12.

36 *Military doctrine of the Russian Federation December 2014*, „Public Intelligence” [online], 29 XII 2014 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://publicintelligence.net/ru-military-doctrine/>>.

37 *Strategiâ nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii*, „Prezident Rossii” [online], 31 XII 2015 [dostęp: 2 VI 2021]: <<http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>>.

38 *Doctrine of information security of the Russian Federation*, „The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation” [online], 5 XII 2016 [dostęp: 2 VI 2021]: <https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/cptIckB6BZ29/content/id/2563163>.

39 T. Aleksandrowicz, *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego w ujęciu systemowym. Budowanie zdolności defensywnych i ofensywnych w infosferze*, Difin, Warszawa 2021, s. 34.

Poczucie zagrożenia wśród Rosjan potwierdzają badania opinii publicznej. Według Centrum Analitycznego Jurija Lewady 55 proc. obywateli FR uważa, że państwa zachodnie, w tym USA, prowadzą wobec ich kraju wojnę informacyjną⁴⁰. Przez wiele lat władze na Kremlu przekonywały, że dominacja Zachodu w sieci (internecie i mediach społecznościowych) zmusza Rosję do działań defensywnych. W międzynarodowej debacie na temat statusu cyberprzestrzeni Rosja, podobnie jak Chiny, opowiada się za innymi zasadami regulacji niż te, które przyjmują USA i UE: promuje bowiem ideę suwerennego internetu, jednocześnie podważając zasadę jego otwartości. Władze FR podkreślają znaczenie państwa w zarządzaniu siecią internetową i kontroli nad przepływem informacji, koncentrując się również na ograniczaniu przenikania zewnętrznych treści do rosyjskiej przestrzeni informacyjnej. Od 2016 r. zaczęły wchodzić w życie przepisy zmniejszające swobodę w rosyjskiej sieci. Zgodnie z ich treścią m.in. firmy udostępniające serwisy komunikacyjne („Vibera”, „Whats Appa”, „Skype’a”, „Messengera” i „Telegram”) miały przekazać Federalnej Służbie Bezpieczeństwa kody źródłowe swoich aplikacji, a oprócz tego umożliwić dostęp do informacji o użytkownikach oraz gromadzenie ich danych. W kwietniu 2018 r. Federalna Służba ds. Nadzoru Łączności, Technologii Informacyjnych i Komunikacji Masowej (Roskomnadzor) zablokowała 18 mln adresów⁴¹. Wszystkie te działania powodowane są obawą władz o inspirowanie z zewnątrz kolorowej rewolucji w Rosji.

Władze Federacji prowadzą też aktywność ofensywną. *Konfrontacja informacyjna* to termin stosowany w rosyjskich kręgach strategicznych i wojskowych na określenie ich podejścia do wykorzystywania informacji zarówno w czasie pokoju, jak i konfliktu⁴². Rosyjskie władze i media sięgają w tym zakresie do znanych praktyk sowieckich – tzw. operacji informacyjno-psychologicznych, które określa się terminem *wojna kognitywna*.

40 *Information warfare*, „Levada-Center” [online], 12 XI 2014 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.levada.ru/en/2014/11/12/information-warfare/>>.

41 A. Legucka, *Russia on the global regulation of cyberspace*, The Polish Institute of International Affairs, [Warsaw] 18 XII 2018 (Bulletin, 172 (1243)): <https://pism.pl/publications/Russia_on_the_Global_Regulation_of_Cyberspace> [dostęp: 2 VI 2021].

42 *GEC special report. Pillars of Russia's disinformation and propaganda ecosystem*, U. S. Department of State, August 2020: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf> [dostęp: 2 VI 2021].

Metoda ta polega na wymyślaniu i wdrażaniu różnego rodzaju działań mających zmienić obraz świata w świadomości odbiorców poprzez konfrontację starych wyobrażeń z nowymi.

W omawianym kontekście na uwagę zasługują powstałe w latach sześćdziesiątych prace Władimira Lefebvre'a o zarządzaniu refleksyjnym⁴³. Twierdził on, że świadomość społeczeństw można kształtować, m.in. za pomocą narracji lub poprzez neutralizację dedukcji przeciwnika. Zarządzanie refleksyjne to informacyjny wpływ na ludzi wywierany poprzez manipulację i sterowanie społeczne⁴⁴. Współcześnie rosyjskie służby specjalne i armia prowadzą operacje psychologiczno-informacyjne za pomocą mediów i internetu. Jako przykład badacze wskazują wojnę rosyjsko-gruzińską z 2008 r., a konkretnie gruziński atak, który był rezultatem prowadzonej przez Rosjan operacji informacyjno-psychologicznej. Kreml straszyl światową opinię publiczną gruzińską ofensywą przeciwko pokojowo nastawionym obywatelom rosyjskim, a w tym samym czasie gruzińskie serwery zostały sparaliżowane. W wielu zachodnich kręgach politycznych i mediach przeważał pogląd (szczególnie w początkowej fazie konfliktu), że Gruzini napadli na Osetię Południową i Abchazję, a Rosjanie prowadzili tam wyłącznie działania pokojowe⁴⁵.

2. Cele i narzędzia rosyjskiej dezinformacji

Dezinformacja nie jest celem samym w sobie – to narzędzie lub środek do realizacji określonych założeń w polityce państwa. Zdaniem Departamentu Stanu USA celem Rosji jest zakwestionowanie wartości i instytucji demokratycznych, a także osłabienie międzynarodowej wiarygodności Stanów Zjednoczonych oraz ich sojuszników i partnerów⁴⁶. Rosji zależy na przekształceniu ładu międzynarodowego w system wielobiegunowy, w którym odzyskałaby pozycję, do której aspiruje. Z tego punktu

43 M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI wieku, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12, s. 11–35.

44 V. Lefevr, *Refleksivnoe upravlenie, modelirovanie i moral'*, [w:] tegoż, *Refleksiá, Kogito-Centr*, Moskwa 2003, s. 455.

45 M. Wojnowski, „Zarządzanie...”, s. 23–30.

46 GEC special report..., s. 5.

widzenia zadaniem dezinformacji jest wykorzystanie rywalizacji międzynarodowej do osiągnięcia strategicznych interesów FR, czyli ochrony strefy wpływów w obszarze postsowieckim oraz włączenia Moskwy do procesów decydowania o bezpieczeństwie międzynarodowym.

Dezinformacja pomaga aktywnie oddziaływać na obywateli innych państw, szczególnie o ustrojach demokratycznych. Jej celem jest osłabienie krajów zachodnich poprzez polaryzowanie ich społeczeństw. Rosyjskie władze uzyskują w ten sposób pośredni wpływ na procesy wewnętrzne w UE. Liczą, że w debacie publicznej pojawią się korzystne dla Rosji postulaty, takie jak zniesienie sankcji gospodarczych nałożonych na nią po aneksji Krymu i agresji na Ukrainę czy włączenie Moskwy do rozmów na temat bezpieczeństwa europejskiego⁴⁷. Kolejnym celem jest osłabienie poparcia społecznego dla wartości euroatlantyckich, co pozwoli zwiększyć swoją siłę względem państw NATO i UE. W zachodnich analizach rosyjskie działania dezinformacyjne zauważono przede wszystkim po amerykańskich wyborach prezydenckich w 2016 r. Podobne działania prowadzone były jednak znacznie wcześniej. Dla przykładu, w szwedzkich raportach analizujących działalność propagandową rosyjskiego „Sputnika” między kwietniem a grudniem 2015 r. czytamy, że najczęściej krytykowane były na tym portalu UE (698 artykułów), NATO (321) i Stany Zjednoczone (1081)⁴⁸. Dezinformacja jako jeden z aktywnych środków „ogranicza zdolność atakowanego kraju do generowania poparcia społecznego dla realizacji własnej polityki”⁴⁹. Ma więc na celu podważenie zaufania obywateli do instytucji rządowych w innych państwach, a w ślad za tym – doprowadzenie do ich wewnętrznej destabilizacji. Dezinformacja może stać się bardzo potężnym destrukcyjnym narzędziem generującym podziały. Wykorzystuje bowiem napięcia etniczne, religijne, regionalne, społeczne i historyczne, a jednocześnie promuje postulaty antysystemowe, poszerzając ich zasięg i nadając im pozorną legitymizację⁵⁰.

47 A. Legucka, *Walka z rosyjską dezinformacją w Unii Europejskiej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, [Warszawa] 6 VIII 2019 (Biuletyn, 111 (1859)): <https://pism.pl/publikacje/Walka_z_rosyjska_dezinformacja_w_Unii_Europejskiej> [dostęp: 2 VI 2021].

48 M. Kragh, S. Åsberg, *Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures. The Swedish case*, „Journal of Strategic Studies” 2017, No. 40 (6), s. 782–783.

49 Tamże, s. 778.

50 E. Lucas, P. Pomeranzen, *Winning...*

Rosja wykorzystuje do szerzenia dezinformacji media tradycyjne i internet, w szczególności portale społecznościowe. System rosyjskiej dezinformacji to zbiór „oficjalnych, pośrednich i nieprzypisanych kanałów oraz platform komunikacyjnych, których Rosja używa do tworzenia fałszywych narracji”⁵¹. Pod koniec 2013 r. powołano Międzynarodową Agencję „Rossija siegoday”, która połączyła telewizję Russia Today (obecnie: RT), radio Gołos Rossii i agencję RIA Nowosti. Rosyjski rząd poszerzył swoje zdolności dezinformacyjne w momencie powołania anglojęzycznej sieci telewizyjnej Russia Today⁵², w której ważne stanowiska zajmują przedstawiciele służb specjalnych⁵³. 10 listopada 2014 r. powstała kolejna rządowa agencja informacyjna – Sputnik International, zastępując Gołos Rossii.

Rosyjskie media prorządowe, takie jak RT i Sputnik, działają w stu krajach i emitują programy w trzydziestu językach. Z rocznym budżetem w wysokości ok. 270–400 mln euro RT może konkurować z BBC World (300 mln euro) i France Media Monde (właścicielem France 24 z budżetem ok. 260 mln euro). Rosyjski kanał telewizyjny dla widzów z zagranicy ma jeden cel: tuszować fakty i przekształcać emocje w beczynność, np. po to, by odbiorcy nie poszli do wyborów. Kanał RT przyciągał uwagę osób wątpliwych w instytucje demokratyczne w Europie czy Ameryce. Widzowie otrzymywali potwierdzenie swoich wątpliwości, a hasło „Zadawaj więcej pytań” rozbudzało apetyt na ich kolejną porcję⁵⁴. Przekaz propagandowy dostosowano przy tym do lokalnej specyfiki i nastrojów społecznych, korzystając z usług lokalnych dziennikarzy i liderów opinii. Podczas referendum w sprawie *brexitu* rosyjski przekaz, obliczony na wywołanie kryzysu politycznego w Wielkiej Brytanii, dostarczał argumentów zarówno za wyjściem z UE, jak i pozostaniem we Wspólnocie.

Najsukuteczniejszymi przyczółkami dla rosyjskiej dezinformacji są osoby i ośrodki odnoszące się ze zrozumieniem do Rosji⁵⁵, a jednocześnie krytyczne wobec USA, NATO czy UE. Kanały rozpowszechniania propagandy i dezinformacji dobiera się w zależności od kraju i grupy, do której kierowany jest przekaz. Na Słowacji i w Czechach wykorzystywane są media alternatywne

51 GEC special report..., s. 3.

52 M. Kragh, S. Åsberg, *Russia's strategy...*, s. 773–816.

53 P. Pomerantsev, *Nothing...*, s. 70.

54 T. Snyder, *Droga...*, s. 210.

55 J. Darczewska, P. Żochowski, *Active measures...*, s. 50.

i społecznościowe, na Węgrzech – główne media tradycyjne, a w Polsce – portale internetowe i sieci społecznościowe, w szczególności poprzez aktywność trolli. Przekaz jest najczęściej antyunijny, antynatowski i antyukraiński.

Istotnym narzędziem rosyjskiej polityki dezinformacyjnej jest petersburska Agencja Badań Internetowych, czyli tzw. fabryka trolli należąca do Jewgienija Prigożyna, współpracownika prezydenta Władimira Putina⁵⁶. Działające od 2013 r. przedsiębiorstwo dysponuje miesięcznym budżetem w wysokości około 1 mln euro i zatrudnia około osiemdziesięciu osób podzielonych na sekcje zagraniczne. Zadaniem trolli jest prowadzenie dyskusji w różnych językach i wzbudzanie skrajnych emocji, drażniących użytkowników internetu. Najczęściej kwestionują oni demokratyczną legitymację UE i podejmują drażliwe tematy w debacie publicznej, takie jak migracja, suwerenność i wartości.

Fińska dziennikarka Jessikka Aro opublikowała w maju 2015 r. wyniki swojego śledztwa w sprawie działalności trolli. Dowodzi, że odnieśli oni sukces na przykład w jej kraju, gdzie „odebrali ludziom prawo do przyjmowania informacji opartej na faktach i w ten sposób manipulowali opinią publiczną”⁵⁷. Według Aro najlepsze rezultaty udaje się im osiągnąć, gdy zwyczajni ludzie zaczynają wierzyć w kremłowską narrację. Dezinformacja „staje się bardziej wiarygodna, jeśli za rozpowszechnianiem poszczególnych treści stoją pozornie nieszkodliwi i porządni obywatele innych państw, a nie oficerowie wywiadu”. Szczególnymi mediami stały się na tym polu „Facebook” i „Twitter”, które „odgrywają kluczową rolę poprzez swoją politykę, algorytmy i reklamy”⁵⁸.

Kolejnymi platformami szerzenia dezinformacji są portale internetowe kamuflujące swoją prorosyjskość (*proxy sites*). Należy do nich m.in. „The Soul Publishing”, który pod względem liczby wyświetleń i subskrybentów miał trzeci co do wielkości zasięg na „You Tube’ie”, a wyprzedziły go tylko Disney i Warner Media⁵⁹. Trudno zweryfikować, czym właściwie jest firma The Soul

56 M. Galeotti, *Russian political war...*, s. 94.

57 J. Aro, *Trolle Putina. Prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej*, Sine Qua Non, Kraków 2020, s. 280.

58 Tamże, s. 66.

59 L. Kaplan, *The biggest social media operation you've never heard of is run out of Cyprus by Russians*, „Lawfare – Hard National Security Choices” [online], 18 XII 2019 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.lawfareblog.com/biggest-social-media-operation-youve-never-heard-run-out-cyprus-russians>>.

Publishing – wiadomo, że prowadzą ją obywatele rosyjscy oraz że ma siedzibę na Cyprze i stamtąd jest zarządzana, a jej obszarem działania są głównie Stany Zjednoczone. W 2018 r. przedsiębiorstwo kupiło na „Facebooku” niewielki pakiet reklam skierowanych do obywateli USA. Zasadniczo prowadzi kanały rozrywkowe o lekkiej treści na „You Tube’ie” i „Facebooku”, ale publikuje też filmiki głoszące, że Ukraina jest częścią Rosji albo że Alaska została oddana USA przez Nikitę Chruszczowa.

Zgodnie z opublikowanym w 2021 r. raportem służb specjalnych Estonii rosyjskie działania dezinformacyjne realizowane są przede wszystkim przez Federalną Służbę Bezpieczeństwa, Służbę Wywiadu Zagranicznego i Dyрекcję Główną Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych (GU, dawniej: GRU), a także w oparciu o zasoby wywiadu wojskowego w sferze operacji psychologicznych (PSYOPS)⁶⁰. Główna odpowiedzialność za pracę w sferze dezinformacji spoczywa w GU na jednostce wojskowej 54777. Prowadzone przez nią operacje polegają na przygotowaniu planu walki psychologicznej, który następnie zatwierdzany jest przez szefa Sztabu Generalnego. Analizuje się sytuację militarno-polityczną w państwie mającym być obiektem kampanii dezinformacyjnej, oceniając przy tym różne społeczności i monitorując lokalne media. W propagandzie internetowej GU koncentruje się na popularnych platformach społecznościowych, jak „Facebook”, „Twitter” i „VK” („W kontakcie”)⁶¹.

3. Skuteczność

Przed 2014 r. Rosja rozróżniała swoją aktywność informacyjną w polityce zagranicznej w zależności od geografii. Obszar postsowiecki był obiektem dezinformacji, a wobec państw zachodnich uprawiano tradycyjną dyplomację publiczną⁶². Ofiarą największej i najważniejszej operacji dezinformacyjnej padła Ukraina, chociaż Kreml przygotowywał tego typu działania już wcześniej, np. podczas wojny z Gruzją w 2008 r. Operacja krymska została dobrze przygotowana i skoordynowana przez służby specjalne, wojsko oraz

60 *International security and Estonia 2021*, ed. S. Abel, Estonian Foreign Intelligence Service, [b.d.m.w.]: <<https://www.valisluureamet.ee/pdf/raport/2021-ENG.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].

61 Tamże.

62 S. Saari, *Russia's post-Orange Revolution strategies to increase its influence in former Soviet republics. Public diplomacy po russkii*, „Europe-Asia Studies” 2014, No. 66 (1), s. 50–66.

media, i to zarówno jeżeli chodzi o przekaz wewnętrzny (dla obywateli Rosji), jak i zewnętrzny – skierowany do społeczności międzynarodowej i samych Ukraińców.

Przykładem czynnego dezinformowania międzynarodowej opinii publicznej był *casus* tzw. zielonych ludzików, czyli działających na Krymie żołnierzy wojsk specjalnych i aeromobilnych Sił Zbrojnych FR. W rosyjskich mediach przedstawiano ich jako krymskie siły samoobrony, a ich działania nazywane były pokojową alternatywą dla krwawych zajęć, które rzekomo miały miejsce na kijowskim Majdanie podczas rewolucji godności. Wobec Ukrainy Rosjanie stosowali narrację o faszystowsko-banderowskiej juncie, która miała dokonać zamachu stanu. W trakcie walk w Donbasie wielokrotnie przywoływano na przykład nazwę Federacyjnej Republiki Noworosji – samozwańczej konfederacji powołanej w maju 2014 r. przez mających wsparcie FR separatystów. Jednym z celów takiego zabiegu było wykazanie kilkunastu związków tego regionu z Rosją. Nazwę tę przywoływał również prezydent Putin, przemawiając do separatystów w sierpniu 2014 r. Odpowiednie środki finansowe i kontrola nad mediami pozwoliły stworzyć spójną, choć nieprawdziwą, narrację na temat konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. Jej istotą było budowanie opowieści na temat narodowo-wyzwoleńczej walki donieckich i ługańskich separatystów o utworzenie własnego państwa i przyłączenie go do Rosji⁶³.

Ocena efektywności rosyjskiej dezinformacji zależy m.in. od odporności definiowanej jako „zdolność przystosowania się państw, społeczeństw i osób do zamierzonej presji politycznej, gospodarczej i społecznej oraz kłamstw rozpowszechnianych w różnych mediach, w tym w telewizji, radiu, prasie i mediach internetowych”⁶⁴. Tak zwany *Disinformation Resilience Index* (DRI) w państwach wschodnich badany jest na podstawie trzech wskaźników. Pierwszy dotyczy ekspozycji ludności na media wspierane przez Kreml, weryfikując ich popularność i zaufanie, jakim cieszą się wśród ludności. Drugi analizuje jakość reakcji systemowych, czyli gotowość państwa

63 A. Włodkowska-Bagan, *Zagrożenia o charakterze informacyjnym*, [w:] *Rosja wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej: zagrożenia pozamilitarne*, red. T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020, s. 58.

64 *Disinformation resilience in Central and Eastern Europe*, ed. A. Yeliseyev, V. Damarad, Ukrainian Prism, Kyiv 2018, s. 7: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/06/DRI_CEE_2018.pdf> [dostęp: 2 VI 2021].

do instytucjonalnych działań w sferze bezpieczeństwa informacji, w tym kompleksowość ram prawnych oraz jakość środków zaradczych w środowisku medialnym i społeczeństwie obywatelskim. Trzeci wskaźnik określa wreszcie podatność na wojnę cyfrową, sprawdzając skalę rozpowszechniania dezinformacji przez anonimowych nadawców (głównie w mediach społecznościowych i internecie) oraz zdolności do przeciwdziałania tym praktykom⁶⁵. Na przykład w Gruzji i na Ukrainie – poza regionami Abchazji, Osetii Południowej, Donbasu i Krymu – w ostatnich latach zaufanie do rosyjskich mediów zmniejszyło się. Propaganda Kremla nie rozprzestrzenia się tam w najczęściej oglądanych kanałach telewizyjnych, ale jest obecna w internecie, mediach społecznościowych i na antenach mniejszych nadawców. Ze względu na to, że rosyjskie kanały telewizyjne wywierały negatywny wpływ na obywateli, w Gruzji zablokowano do nich dostęp w latach 2008–2012, na Ukrainie zaś – definitywnie. Krajobraz medialny w obu tych krajach jest jednak szeroki i zróżnicowany, a ustawodawstwo w tej sferze – dość liberalne: w rankingu World Press Freedom Index z 2020 r. Gruzja zajęła 60 miejsce, a Ukraina – 96⁶⁶. Problem tkwi natomiast we wdrażaniu tego ustawodawstwa i prawie własności.

Oprócz organów państwa ważną rolę w walce z dezinformacją pełnią na Ukrainie i w Gruzji instytucje społeczeństwa obywatelskiego, zwłaszcza organizacje pozarządowe⁶⁷. Pracujący w nich badacze dokonują aktywnej weryfikacji treści informacyjnych, dzięki czemu mają pozytywny wpływ na walkę z propagandą i rozpowszechnianiem mitów. W Gruzji istnieje kilka takich organizacji, np. Myth Detector. Na Ukrainie pozytywne rezultaty przynoszą zaś inicjatywy wolontariackie i ograniczenia nałożone na media promujące rosyjską propagandę. Tamtejsze społeczeństwo stworzyło wiele takich projektów, jak choćby Stop Fake, założony przez wykładowców i badaczy z Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. Inny

65 Tamże.

66 2021 World Press Freedom Index, „Reporters Without Borders” [online, dostęp: 2 VI 2021]: <<https://rsf.org/en/ranking>>.

67 K. Kakachia, B. Lebanidze, *Georgia's protracted transition: civil society, party politics and challenges to democratic transformation*, [w:] *25 years of independent Georgia. Achievements and unfinished projects*, ed. G. Nodia, Konrad-Adenauer-Stiftung, Ilia State University, [Tbilisi 2016]: <<https://library.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/04/Georgia-2-5.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].

zespół wolontariuszy o nazwie Group #IPSO #Trollbusters rozpoczął swoją działalność na „Facebooku” od ujawnienia wykorzystywanych przez Kreml *botnetów*. Skuteczność organizacji pozarządowych jest jednak ograniczona ze względu na różne problemy strukturalne, w tym zależność od donatorów i trudności w budowaniu więzi z lokalną ludnością⁶⁸.

Po aneksji Krymu zróżnicowanie rosyjskiej aktywności dezinformacyjnej ze względu na geografie (dezinformacja vs. dyplomacja publiczna) przestało być aktualne⁶⁹. Jednym z najbardziej znanych przykładów rosyjskiej dezinformacji wymierzonej w Zachód był opublikowany w styczniu 2016 r. raport rosyjskiego dziennikarza o rzekomym porwaniu i zgwałceniu w Niemczech przez imigrantów dziewczynki rosyjskiego pochodzenia imieniem Lisa. Wywołało to falę antymuzułmańskich demonstracji w Niemczech, ale szybko stało się jasne, że historia jest zmyślona. Rosja zintensyfikowała też kampanie dezinformacyjne wobec różnych krajów podczas wyborów prezydenckich w USA w 2016 r., we Francji w 2017 i do Parlamentu Europejskiego w 2019, a także podczas referendum w sprawie członkostwa Wielkiej Brytanii w UE w 2016 r. oraz w okresie wzmożonych napięć wewnętrznych w czasie protestów w Katalonii i demonstracji żółtych kamizelek we Francji⁷⁰. Europejski komisarz ds. bezpieczeństwa Julian King potwierdził, że Rosjanie próbowali ingerować w europejskie wybory w celu obniżenia frekwencji i wpłynięcia na preferencje wyborców⁷¹.

Ostatnia dobrze skoordynowana rosyjska kampania dezinformacyjna dotyczyła pandemii SARS-CoV-2. Rosja po raz pierwszy wykorzystwała argumenty Chin, rozpowszechniając tym samym propagandę Pekinu odnośnie do pandemii. Oba kraje dążyły do wzmocnienia swojej pozycji międzynarodowej, przede wszystkim w stosunkach z UE i Stanami Zjednoczonymi. Konkretnie cele rosyjskiej kampanii dezinformacyjnej związanej z pandemią obejmowały podważanie zaufania do faktów i źródeł informacji na jej temat⁷².

68 Tamże, s. 133–161.

69 M. Kragh, S. Åsberg, *Russia's strategy...*, s. 773–816.

70 A. Legucka, *Walka...*

71 *EU: Russia spread disinformation ahead of EU elections*, „Deutsche Welle” [online], 14 VI 2019 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.dw.com/en/eu-russia-spread-disinformation-ahead-of-eu-elections/a-49210802>>.

72 R. Weitz, *Assessing the Russian disinformation campaign during COVID-19*, „International Centre for Defence and Security” [online], 13 XI 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://icds.ee/en/assessing-the-russian-disinformation-campaign-during-covid-19/>>.

Podobnie jak Pekin, Moskwa promowała tzw. koronadyplomację, dążąc np. do złagodzenia międzynarodowych sankcji i zintensyfikowania współpracy w obliczu kryzysu. We wczesnych stadiach pandemii Rosja szybko reagowała na prośby o pomoc płynące z innych państw. Już 22 marca 2020 r. Ministerstwo Obrony FR wysłało pomoc medyczną i zespół ekspertów ds. walki z chorobami zakaźnymi do Włoch. W rosyjskich mediach rozpowszechniano nagrania wideo przedstawiające Włochów zdejmujących flagi UE z budynków użyteczności publicznej, podczas gdy w tle słychać było hymn Rosji. W ten sposób na przełomie marca i kwietnia 2020 r. Rosja stała się drugim po Chinach najbardziej lubianym przez Włochów państwem (wskazała ją 32 proc. ankietowanych, czyli o 17 proc. więcej niż rok wcześniej)⁷³. Rosyjskie wsparcie medyczne cieszyło się większym zainteresowaniem światowej opinii publicznej niż pomoc ze strony innych krajów, głównie za sprawą dezinformacyjnych działań Moskwy i Pekinu. Według badania Oxford Internet Institute materiały propagandowe dotyczące COVID-19 opublikowane przez rosyjskie i chińskie media państwowe dotarły do większej liczby odbiorców mediów społecznościowych we Francji, Hiszpanii i Niemczech niż informacje z krajowych mediów państwowych. Dobrą ilustracją skali wpływu dezinformacji w tym aspekcie są wyniki badań przeprowadzonych w październiku 2020 r. w Mołdawii. Około 43 proc. obywateli tego państwa stwierdziło, że koronawirus opracowano, by umieścić go w mikroczipach, które pozwolą rządowi światowemu kontrolować ludzkość⁷⁴.

Mimo że Rosja oferowała w czasie pandemii współpracę, nie udało jej się przekonać krajów zachodnich do złagodzenia międzynarodowych sankcji. 26 marca 2020 r. na posiedzeniu Zgromadzenia Ogólnego ONZ odrzuciono rosyjską deklarację solidarności w walce z COVID-19, która mogła stać się

73 *Polls show 52% of Italians view China as a friendly country*, „China Global Television Network” [online], 20 IV 2020 [dostęp: 16 VI 2021]: <<https://news.cgtn.com/news/2020-04-20/Polls-show-52-of-Italians-view-China-as-a-friendly-country-PQcD8DIHTO/index.html>>.

74 E. Kaca, *Boosting cybersecurity resilience in the Eastern Partnership region. Options for the EU*, The Polish Institute of International Affairs, [Warsaw] 25 II 2021 (Policy Paper, 5 (191)): <https://pism.pl/publications/Boosting_Cybersecurity_Resilience_in_the_Eastern_Partnership_Region_Options_for_the_EU#_ftn7> [dostęp: 2 VI 2021]; *Evolution in perceptions of COVID-19 pandemic misinformation and population's political preferences*, „Watchdog” [online], 23 X 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.watchdog.md/2020/10/23/survey-evolution-in-perceptions-of-covid-19-pandemic-misinformation-and-populations-political-preferences/>>.

furtką do zawieszenia restrykcji. W tym samym czasie Komisja Europejska wskazała jednak, że reżim sankcji nie obejmuje kwestii zdrowotnych, zatem naciski na ich zniesienie są bezzasadne, a co więcej – nie zniknęły przyczyny wprowadzenia restrykcji, jak aneksja Krymu. Warto też odnotować, że władze Włoch nie zareagowały na pismo przewodniczącego Komisji Spraw Międzynarodowych rosyjskiej Dumy Leonida Słuckiego, który nalegał, by Rzym zablokował unijne sankcje w zamian za okazaną pomoc⁷⁵.

Kolejnym etapem rosyjskiej kampanii dezinformacyjnej były próby zdyskredytowania zachodnich szczepionek przeciwko COVID-19. Preparat Oxford wyprodukowany przez koncern Astra Zeneca określony został przez rosyjską propagandę szczepionką małpy, a następnie podejmowano próby rozpowszechnienia takiej narracji w zachodnich mediach. Fałszywe informacje o nierosyjskich wakcynach powielają anglojęzyczne portale internetowe⁷⁶. Celem Rosji było z jednej strony uzyskanie korzystniejszej pozycji dla rodzimych szczepionek na światowym rynku, z drugiej zaś – realizowanie swoich strategicznych ambicji, by pokazać się jako pierwsza z największych potęg, która zapewni rozwiązanie kryzysu COVID-19.

Propaganda i dezinformacja towarzyszące rosyjskiej koronadyplomacji pogorszyły stosunki Kremla z Zachodem. Władzom w Moskwie nie udało się podważyć antykryzysowych zdolności UE, o czym świadczy raport Komisji Europejskiej na temat rosyjskiej dezinformacji w czasie pandemii. Jednocześnie zaufanie europejskich społeczeństw do Wspólnoty wzrosło, a wraz z ujawnianiem szczegółów rosyjskiej koronadyplomacji (w tym problemów technicznych z oferowanym sprzętem) słabło oddziaływanie Moskwy. Władze USA odesłały rosyjskie respiratory, gdy doszło do przypadków zapalenia się ich w rosyjskich szpitalach. Włoska gazeta „La Stampa” ujawniła natomiast, że 80 proc. dostarczonych przez Rosję maseczek było złej jakości, a gdy rzecznik rosyjskiego MON oskarżył dziennikarzy o dyskredytację jego państwa, rząd w Rzymie stanął w obronie wolności słowa⁷⁷. Skutkiem

75 N. Biondo, *Dalla Russia con amore. Mosca presenta il conto: vuole che l'Italia le dia una mano a togliere le sanzioni*, „Linkiesta” [online], 1 V 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <https://www.linkiesta.it/2020/05/aiuti-russia-italia-coronavirus/?fbclid=IwAR1Iu5KYRYnBKmpLHd0l4MeOakcDY2E6n_1cIwztf4nLX4FNof5NmHhUsY>.

76 *International security and Estonia...*

77 *80% of Russia's coronavirus aid to Italy „useless” – La Stampa*, „The Moscow Times” [online], 26 III 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.themoscowtimes.com/2020/03/26/80-of-russias-coronavirus-aid-to-italy-useless-la-stampa-a69756>>.

tego już w czerwcu 2020 r. 41 proc. Włochów opowiadało się za wzmocnieniem stosunków z UE, a tylko 11 proc. – za bliższą współpracą z Rosją⁷⁸.

Konkluzje

By dezinformacja mogła stać się instrumentem działań zewnętrznych państwa, musi mieć charakter celowy, być zorganizowana, systematyczna i opłacana ze środków rządowych. Rosyjska dezinformacja przeszła ewolucję i wciąż dostosowuje się do aktualnych warunków. Stanowi połączenie działalności służb specjalnych, propagandy oraz elementów wojny informacyjnej. Po rozpadzie ZSRR władze na Kremlu dostosowały się do sieciowego charakteru systemów informacyjnych wynikającego z rozproszenia mediów i globalnego zarządzania komunikacją. W przeciwieństwie do centralnego dowodzenia z czasów sowieckich dzisiejsza koordynacja jest trudniejsza i niewolna od problemów prowadzących do porażek. Władze w Moskwie starają się odgórnie organizować struktury sieciowe, kontrolować je i korygować, ale rosyjskie służby wywiadowcze są wewnętrznie podzielone i rozproszone biurokratycznymi wojnami o wpływ⁷⁹. Jednak to właśnie dzięki sieciowej strukturze koordynacji o wiele łatwiej ukryć podmiot działań dezinformacyjnych, czyli rosyjskie władze z prezydentem Władimirem Putinem na czele.

W porównaniu do czasów sowieckich zmienił się także odbiorca dezinformacji. Obecnie jest ona kierowana przede wszystkim do grup społecznych, a te albo pośrednio wpływają na rządzących, albo poprzez np. polaryzację i wewnętrzne spory utrudniają funkcjonowanie państwa. Celem działań dezinformacyjnych jest podważenie reguł demokratycznych i promowanie ideologicznego przekazu o wyższości systemów autorytarnych, dlatego właśnie chodzi o wywołanie chaosu, niepokoju społecznego i dezorientacji. W przeciwieństwie do propagandy dezinformacja nie przekonuje nikogo do swoich racji – jej zadaniem jest podważanie zaufania

78 A. Legucka, *Russia's corona-diplomacy. Evaluation and prospects*, The Polish Institute of International Affairs, [Warsaw] 4 VIII 2020 (Bulletin, 162 (1592)): <https://pism.pl/publications/Russias_Coronadiplomacy_Evaluation_and_Prospects> [dostęp: 2 VI 2021].

79 M. Galeotti, *Putin's hydra. Inside Russia's intelligence services*, European Council on Foreign Relations, May 2016 (Policy Brief): <[https://www.files.ethz.ch/isn/196918/ECFR_169_-_INSIDE_RUSSIAS_INTELLIGENCE_SERVICES_\(WEB_AND_PRINT\)_2.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/196918/ECFR_169_-_INSIDE_RUSSIAS_INTELLIGENCE_SERVICES_(WEB_AND_PRINT)_2.pdf)> [dostęp: 2 VI 2021].

do informacji jako takiej oraz zasianie wątpliwości w sprawie interpretowania rzeczywistości. Wykreowanie takiego szumu informacyjnego powoduje, że odbiorcy – głównie społeczeństwa państw zachodnich – tracą zaufanie do mediów, demokratycznych instytucji publicznych oraz rządów i przejawiają mniejszą chęć do popierania polityki państwa. Nie oznacza to oczywiście, że Rosja stoi za wszystkimi problemami społecznymi państw zachodnich. Nie jest też jedynym podmiotem, który rozpowszechnia dezinformację w przestrzeni medialnej i internetowej.

Żyjąc w epoce dezinformacji, powinniśmy nauczyć się krytycznego myślenia i być świadomi zmieniających się trendów i sposobów komunikacji społecznej. Badania wykazują, że armie *botów* nie są już wystarczające, a ludzie przyzwyczaili się do działalności trolli. W amerykańskiej kampanii przed wyborami prezydenckimi w 2016 r. Rosjanie wykorzystywali jeszcze fałszywe i anonimowe konta na „Twitterze” i „Facebooku” oraz *boty*. Podczas kolejnej w 2020 r. wrzucali już prowokujące i zniekształcone informacje na platformy typu „Reddit”, aby sami Amerykanie rozpowszechniali je między sobą. Przyszłością dezinformacji będą zmanipulowane materiały wideo i *deep fake*, wykorzystywane przez sztuczną inteligencję. Zdaniem badaczy mogą to być „interaktywne samouczące się *boty*, wywołujące dyskusje *online* na temat spornych wydarzeń politycznych”⁸⁰.

Bibliografia

- Aleksandrowicz T., *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego w ujęciu systemowym. Budowanie zdolności defensywnych i ofensywnych w infosferze*, Difin, Warszawa 2021.
- Aro J., *Trolle Putina. Prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej*, Sine Qua Non, Kraków 2020.
- Biondo N., *Dalla Russia con amore. Mosca presenta il conto: vuole che l'Italia le dia una mano a togliere le sanzioni*, „Linkiesta” [online], 1 V 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <https://www.linkiesta.it/2020/05/aiuti-russia-italia-coronavirus/?fbclid=IwAR1U5KYRynBKmpLHd0L4MeOakkcDY2E6n_1cIwztf4nLX4FNof5NmHhUsY>.
- Bittman L., *The KGB and Soviet disinformation. An insider's view*, Pergamon-Brassey, Washington 1985.

80 *Digital disinformation is destroying society but we can fight back*, „The Economist” [online], 17 I 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.economist.com/open-future/2020/01/17/digital-disinformation-is-destroying-society-but-we-can-fight-back>>.

- Boghardt T., *Soviet bloc intelligence and its AIDS disinformation campaign*, „Studies in Intelligence” 2009, No. 53.
- Boulègue M., Polyakova A., *The evolution of Russian hybrid warfare*, „Center for European Policy Analysis” [online], 29 I 2021 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://cepa.org/the-evolution-of-russian-hybrid-warfare-introduction/>>.
- Darczewska J., *The anatomy of Russian information warfare. The Crimean operation, a case study*, Centre for Eastern Studies, Warsaw 2014 (Point of View, 42): <<https://www.oswwawpl/en/publikacje/point-view/2014-05-22/anatomy-russian-information-warfare-crimean-operation-a-case-study>> [dostęp: 20 II 2021].
- Darczewska J., Żochowski P., *Active measures. Russian key export*, Centre for Eastern Studies, Warsaw 2017 (Point of View, 64): <<https://www.oswwawpl/en/publikacje/point-view/2017-05-30/active-measures-russias-key-export>> [dostęp: 2 VII 2021].
- Digital disinformation is destroying society but we can fight back*, „The Economist” [online], 17 I 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.economist.com/open-future/2020/01/17/digital-disinformation-is-destroying-society-but-we-can-fight-back>>.
- Disinformation resilience in Central and Eastern Europe*, ed. A. Yeliseyeu, V. Damarad, Ukrainian Prism, Kyiv 2018: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/06/DRI_CEE_2018.pdf> [dostęp: 2 VI 2021].
- Doctrine of information security of the Russian Federation*, „The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation” [online], 5 XII 2016 [dostęp: 2 VI 2021]: <https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/cptIckB6BZ9/content/id/2563163>.
- [*Eighty percent*] *80% of Russia's coronavirus aid to Italy „useless” – La Stampa*, „The Moscow Times” [online], 26 III 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.themoscowtimes.com/2020/03/26/80-of-russias-coronavirus-aid-to-italy-useless-la-stampa-a69756>>.
- Nikolopov R., Petrova M., Zhuravskaya E., *Media and political persuasion. Evidence from Russia*, „American Economic Review” 2011, No. 101 (7).
- Epifanova A., *Deciphering Russia's „sovereign internet law”. Tightening control and accelerating the splinternet*, German Council on Foreign Relations, [Berlin] 2020 (DGAP Analysis, 2): <https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-analyse_2-2020_epifanova_o.pdf> [dostęp: 2 VI 2021].
- EU: *Russia spread disinformation ahead of EU elections*, „Deutsche Welle” [online], 14 VI 2019 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.dw.com/en/eu-russia-spread-disinformation-ahead-of-eu-elections/a-49210802>>.
- Evolution in perceptions of COVID-19 pandemic misinformation and population's political preferences*, „Watchdog” [online], 23 X 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.watchdog.md/2020/10/23/survey-evolution-in-perceptions-of-covid-19-pandemic-misinformation-and-populations-political-preferences/>>.
- Fridman O., *Russian „hybrid warfare”. Resurgence and politicization*, Hurst & Company, United Kingdom 2018.
- Galeotti M., *I'm sorry for creating the „Gerasimov doctrine”*, „Foreign Policy” [online], 5 III 2018 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/>>.

- Galeotti M., *Putin's hydra. Inside Russia's intelligence services*, European Council on Foreign Relations, May 2016 (Policy Brief): <[https://www.files.ethz.ch/isn/196918/ECFR_169_-_INSIDE_RUSSIAS_INTELLIGENCE_SERVICES_\(WEB_AND_PRINT\)_2.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/196918/ECFR_169_-_INSIDE_RUSSIAS_INTELLIGENCE_SERVICES_(WEB_AND_PRINT)_2.pdf)> [dostęp: 2 VI 2021].
- Galeotti M., *Russian political war. Moving beyond hybrid*, Routledge, London-New York 2019.
- GEC special report. *Pillars of Russia's disinformation and propaganda ecosystem*, U.S. Department of State, August 2020: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia%E2%80%99s-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf> [dostęp: 2 VI 2021].
- Gehlbach S., *Reflections on Putin and the media*, „Post-Soviet Affairs” 2010, No. 26 (1). *Information warfare*, „Levada-Center” [online], 12 XI 2014 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.levada.ru/en/2014/11/12/information-warfare/>>.
- International security and Estonia 2021*, ed. S. Abel, Estonian Foreign Intelligence Service, [b.d.m.w.]: <<https://www.valisluureamet.ee/pdf/raport/2021-ENG.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].
- Jonsson O., *The Russian understanding of war. Blurring the lines between war and peace*, Georgetown University Press, Washington 2019.
- Jowett G. S., O'Donnell V., *Propaganda and persuasion*, Sage, London 1999.
- Kaca E., *Boosting cybersecurity resilience in the Eastern Partnership region. Options for the EU*, The Polish Institute of International Affairs, [Warsaw] 25 II 2021 (Policy Paper, 5 (191)): <https://pism.pl/publications/Boosting_Cybersecurity_Resilience_in_the_Eastern_Partnership_Region_Options_for_the_EU#_ftn7> [dostęp: 2 VI 2021].
- Kakachia K., Lebanidze B., *Georgia's protracted transition: civil society, party politics and challenges to democratic transformation*, [w:] *25 years of independent Georgia. Achievements and unfinished projects*, ed. G. Nodia, Konrad-Adenauer-Stiftung, Ilia State University, [Tbilisi 2016]: <<https://library.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/04/Georgia-2-5.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].
- Kaplan L., *The biggest social media operation you've never heard of is run out of Cyprus by Russians*, „Lawfare – Hard National Security Choices” [online], 18 XII 2019 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.lawfareblog.com/biggest-social-media-operation-youve-never-heard-run-out-cyprus-russians>>.
- Kavanagh J., Rich M. D., *Truth decay. An initial exploration of the diminishing role of facts and analysis in American public life*, RAND Corporation, Santa Monica 2018: <https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2314.html> [dostęp: 2 VI 2021].
- Kragh M., Åsberg S., *Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures. The Swedish case*, „Journal of Strategic Studies” 2017, No. 40 (6).
- Lefevr V., *Refleksivnoe upravlenie, modelirovanie i moral'*, [w:] V. Lefevr, *Refleksiiã, Kogito-Centr*, Moskva 2003.
- Legucka A., *Russia on the global regulation of cyberspace*, The Polish Institute of International Affairs, [Warsaw] 18 XII 2018 (Bulletin, 172 (1243)): <<https://>

- pism.pl/publications/Russia_on_the_Global_Regulation_of_Cyberspace> [dostęp: 2 VI 2021].
- Legucka A., *Russia's corona-diplomacy. Evaluation and prospects*, The Polish Institute of International Affairs, [Warsaw] 4 VIII 2020 (Bulletin, 162 (1592)): <https://pism.pl/publications/Russias_Coronadiplomacy_Evaluation_and_Prospects> [dostęp: 2 VI 2021].
- Legucka A., *Walka z rosyjską dezinformacją w Unii Europejskiej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, [Warszawa] 6 VIII 2019 (Biuletyn, 111 (1859)): <https://pism.pl/publikacje/Walka_z_rosyjska_dezinformacja_w_Unii_Europejskiej> [dostęp: 2 VI 2021].
- Liñan M. V., *Putin's propaganda legacy*, „Post-Soviet Affairs” 2009, No. 25 (2).
- Litka P., *Widowisko, oświata, propaganda*, „Tygodnik Powszechny”, 7 V 2012.
- Lucas E., Pomeranzev P., *Winning the information war. Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. A report by CEPA's information warfare project in partnership with the Legatum Institute*, Center for European Policy Analysis: <<https://li.com/wp-content/uploads/2016/08/winning-the-information-war-full-report-pdf.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].
- Marchetti V., Marks J. D., *The CIA and the cult of intelligence*, Alfred A. Knopf, New York 1974.
- Martin L. J., *Disinformation. An instrumentality in the propaganda arsenal*, „Political Communication” 1982, No. 2 (1).
- Military doctrine of the Russian Federation December 2014*, „Public Intelligence” [online], 29 XII 2014 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://publicintelligence.net/ru-military-doctrine/>>.
- Mizzi S., *Russia's disinformation war*, „Georgetown Security Studies Review” [online], 25 X 2016 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2016/10/25/russias-disinformation-war/>>.
- Panarin I., *Informacionnaâ vojna i kommunikacii*, Gorâçaâ liniâ, Telekom, Moskva 2016.
- Philips T., *Truth. A brief history of total bullshit*, Headline Publishing Group, London 2019.
- Polls show 52% of Italians view China as a friendly country*, „China Global Television Network” [online], 20 IV 2020 [dostęp: 16 VI 2021]: <<https://news.cgtn.com/news/2020-04-20/Polls-show-52-of-Italians-view-China-as-a-friendly-country-PQcD8DIHTO/index.html>>.
- Pomerantsev P., *Nothing is true, and everything is possible. The surreal heart of the new Russia*, Faber and Faber, London 2015.
- The process and effects of mass communication*, ed. W. Schramm, University of Illinois Press, Urbana 1954.
- Renz B., *Russia's military revival*, Polity Press, Cambridge 2018.
- Rosja wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej: zagrożenia pozamilitarne*, red. T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020.

- „Russia at war with Anglo-Saxon media” – Putin spokesman, „Russia Today” [online], 27 III 2016 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.rt.com/news/337335-russia-anglo-saxon-media-war/>>.
- Russia's national security strategy and military doctrine and their implications for the EU, Directorate-General for External Policies, European Parliament, 2017: <https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/578016/EXPO_IDA%282017%29578016_EN.pdf> [dostęp: 2 II 2021].
- Saari S., *Russia's post-Orange Revolution strategies to increase its influence in former Soviet republics. Public diplomacy po russkii*, „Europe-Asia Studies” 2014, No. 66 (1).
- Snyder T., *Droga do niewolności. Rosja, Europa, Ameryka*, Znak Horyzont, Kraków 2019.
- Strategiâ nacional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federacii, „Prezident Rossii” [online], 31 XII 2015 [dostęp: 2 VI 2021]: <<http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>>.
- Świerczek M., *Maki-Miraż, czyli sowiecka sztuka dezinformacji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2019, nr 21.
- Tolz V., Teper Y., *Broadcasting agitating. A new media strategy of Putin's third presidency*, „Post-Soviet Affairs” 2018, No. 34 (4).
- [Twenty five] *25 years of independent Georgia. Achievements and unfinished projects*, ed. G. Nodia, Konrad-Adenauer-Stiftung, Ilia State University, [Tbilisi 2016]: <<https://library.iliauni.edu.ge/wp-content/uploads/2017/04/Georgia-2-5.pdf>> [dostęp: 2 VI 2021].
- [Twenty twenty-one] *2021 World Press Freedom Index*, „Reporters Without Borders” [online, dostęp: 2 VI 2021]: <<https://rsf.org/en/ranking>>.
- Walka z dezinformacją w internecie, „Komisja Europejska” [online], 12 III 2018 [dostęp: 2 VI 2021]: <https://ec.europa.eu/poland/news/180312_fake_news_pl>.
- Walters B., *TV network's attempt to stifle Silvio Berlusconi documentary backfires*, „The Guardian” [online], 3 IX 2009 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://www.theguardian.com/film/2009/sep/03/silvio-berlusconi-videocracy-documentary>>.
- Weitz R., *Assessing the Russian disinformation campaign during COVID-19*, „International Centre for Defence and Security” [online], 13 XI 2020 [dostęp: 2 VI 2021]: <<https://icds.ee/en/assessing-the-russian-disinformation-campaign-during-covid-19/>>.
- Włodkowska-Bagan A., *Zagrożenia o charakterze informacyjnym*, [w:] *Rosja wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej: zagrożenia pozamilitarne*, red. T. Stępniewski, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020.
- Wojnowski M., „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI wieku, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12.
- Yaffa J., *Between two fires. Truth, ambition and compromise in Putin's Russia*, Granta, London 2020.